

821.161.2-343(477.63) “Кін. XIX – поч. XX”

Лазебник Валентина Іванівна
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу історії України і краю
XIV – початку XX ст.,
Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького
(Дніпро, Україна)
V.Lazebnik@i.ua

Valentyna I. Lazebnyk
Candidate of historical sciences (PhD),
Head of the department of the history of Ukraine and our region
in the 14th – early 20th century,
Dnipropetrovsk National Historical Museum
(Dnipro, Ukraine)

**ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЦІННІ ПАПЕРИ
АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ЧАСІВ ПЕРШОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ. 1870–1918 РОКИ**

**FOREIGN INVESTMENT AND SHARES OF JOINT STOCK COMPANIES OF THE
PERIOD OF THE FIRST INDUSTRIALIZATION OF UKRAINE. 1870-1918.**

Анотація

У статті розглянуто колекцію цінних паперів кін. XIX – поч. XX ст. з фондів ДНІМ та зроблено спробу аналізу її евристичних можливостей.

Ключові слова: цінні папери, акції, облігації, іноземні інвестиції, промисловий розвиток, Катеринославська губернія.

Summary

The author investigates the Dnipropetrovsk National Historical Museum's collection of securities of the late 19th – early 20th century and makes an attempt to analyze its heuristic capabilities.

Key words: securities, stocks, bond, foreign investments, industrial development, Katerynoslav province.

Протягом 2010–2016 рр. до Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ) надійшла значна кількість акцій, облігацій, свідоцтв іноземних, а також російських акціонерних компаній, що засновувалися в Європі й Російській імперії та діяли завдяки іноземному інвестиційному капіталу на території України¹. Ці цінні папери подарувала музеєві родина дніпровського підприємця і мецената Дмитра Піркла. На запитання: “Чому Ви це робите?”, Дмитро Олександрович відповів: “Хочу повернути в Україну частину її справжньої історії”. Завдяки цим подарункам заклад став чи не єдиним в Україні, де відтепер зберігається значна й цінна колекція оригінальних джерел із унікальної сторінки історії значної території України – її південної та східної частин. Важко уявити, яким був подив співробітників музею щоразу, коли Дмитро Олександрович передавав черговий документ. Опрацювання кожної акції, облігації захоплювало та спонукало до подальшого дослідження.

Донедавна ми вважали, що історію промисловості південно-східної України, значною частиною якої була Катеринославська губернія (сучасні Дніпропетровська, Луганська, Донецька, Запорізька області), ретельно вивчено й додати щось до неї, а тим паче вразити, вже неможливо. Та ось навіть нам, професійним історикам, відкрилася невідома сторінка історії краю, події якої прославили наш регіон не лише в Російській імперії, а й у всій Європі².

Які ж саме процеси, що сприяли такій славі, відбувалися в регіоні наприкін. XIX ст.? Насамперед, це дивовижний індустриальний зліт регіону, задля запуску механізму якого були залучені європейські підприємці, інженери, банкіри з їх активністю, новітніми технологіями та чималими фінансами. Дослідження теми діяльності іноземного підприємницького капіталу в Російській імперії розпочалося ще наприкін. XIX ст. та з перервами тривало протягом усього XX ст. Чимало дослідників оцінювали діяльність іноземного капіталу у промисловості як позитивно, так і негативно³. Більшість досліджень проводили російські вчені в загальнодержавному масштабі, український регіон розглядався в них епізодично, схематично. Однак дослідники так чи так торкалися цього регіону, бо не могли оминати такий великий осередок закордонного інвестування, яким було Придніпров'я, Приазов'я та Донбас (колишні Катеринославський, Бахмутський, Слов'яносербський, Маріупольський та Олександрівський повіти Катеринославської губернії)⁴.

1 Дніпропетровський національний історичний музей. Збірка цінних паперів.

2 Катеринославские губернские ведомости. – Катеринослав, 1890. – № 33.

3 Брандт Б. Р. Иностранные капиталы. В четырех частях. – Ч. 2. – Санкт-Петербург, 1899. – С. 348–350, 395.

4 Бovyкин В. И. Формирование финансового капитала в России. Конец XIX в. – 1908 г. – Москва: Наука, 1984. – 285 с.; Боханов А. Н. Крупная буржуазия России. Конец XIX в. – 1914 год. – Москва: Наука, 1993. – 260 с.

Здобуття Україною незалежності дало новий поштовх до вивчення теми, розширило можливості та напрямки досліджень. Російські, українські й закордонні історики, намагаючись з'ясувати, яким же насправді був стан справ, розпочали систематичне вивчення архівних матеріалів і друкованих видань, що вже стали бібліографічною рідкістю, насамперед документів промислових підприємств і банків Росії, України, Франції, Бельгії, Німеччини. Відомі історики В. І. Бовикін (Росія), О. Щербініна (Україна), В. Пеетерс (Бельгія) та інші підготували й видали ґрунтовні та цікаві праці з історії іноземного інвестування і закордонного підприємництва⁵. Але поза увагою дослідників (крім В. Пеетерса) залишилися такі важливі першоджерела, як акції, облігації та інші цінні папери іноземних і російських товариств, що створювалися для діяльності в регіоні. Причиною цього є майже цілковита відсутність таких джерел у фондах архівів та музеїв Південно-Східної України. У 2011 р. співробітники ДНІМ звернулися до колег із музеїв Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Миколаївської, Одеської областей із проханням надати матеріали з історії діяльності бельгійського підприємницького капіталу в регіонах для експонування на виставці “Україна–Бельгія: історія взаємовідносин. Кін. XIX – поч. XX ст.”. Акцій та облігацій серед наданих матеріалів були одиниці. В нашому музеї зберігалися лише дві акції бельгійських акціонерних компаній⁶. Створюючи виставку, ми почали вести пошук, і допоміг нам Д. О. Піркл, який за власним бажанням і за власний рахунок почав розшукувати, купувати та передавати в музей безцінні для історії краю документи. Спочатку це здебільшого були акції та облігації бельгійських акціонерних товариств, які ми використали у виставці у Брюсселі, що відкрилася 25 березня 2012 р. у посольстві України.

Під час дослідження функціонування бельгійського капіталу в Україні виявилось, що поряд із ним діяв і французький капітал. А ще в губернії залучалися англійський, німецький, швейцарський, американський, голландський, італійський капітали. І все це підтверджується знахідками на теренах Європи акцій і облігацій акціонерних товариств (далі – АТ), які Дмитро Олександрович купував за будь-яку ціну. Тож нині ми маємо колекцію із 229 цінних паперів, до якої входять, окрім акцій і облігацій АТ, також облігації російських позик, що розміщувалися на європейському грошовому ринку, зокрема залізничних товариств, банків.

За словами колекціонерів, у Європі та на території колишньої Російської імперії зберігається значна кількість цінних паперів, що безпосередньо стосуються України, як у пересічних громадян, так і в колекціонерів. Із поч. 2000-х рр. ці папери набули нового значення – це вже історичні документи, які вільно продаються в Європі та на території колишньої Російської імперії. “Акція дала можливість здійснитися сучасному капіталізму”, – констатувала Рада з'їзду представників промисловості і торгівлі імперії в 1915 р.⁷

Акції – це елементи, з яких складався іноземний і російський підприємницький капітал окремих акціонерних (анонімних) компаній, промислових і фінансових груп. Значна частина іноземного капіталу зосереджувалася в компаніях, заснованих за кордоном спеціально для діяльності в Росії. За “Указателем действующих в империи акционерных предприятий” за редакцією В. Дмитрієва-Мамонова⁸, до операцій у Росії були допущені 233 іноземні АТ, основним об'єктом фінансування яких були організації, що діяли в гірничій і металургійній, металообробній і машинобудівній, хімічній і будівельній промисловості, підприємства міського транспорту. 60% іноземного капіталу зосереджувалося в гірничій, металургійній, металообробній промисловості, й він помітно переважав вітчизняний. Що ж це за капітали та які товариства діяли в українській губернії, або ж на Півдні Росії, як її тоді називали?

Період другої пол. XIX – поч. XX ст. в історії регіону позначений низкою подій та явищ, які ознаменували початок принципово нової епохи. Промислова революція, індустріалізація, модернізаційні процеси не минули й цей край. Усе як усюди. Проте не лише не минули, а й перетворили та суттєво змінили місце і роль Придніпровського регіону в економіці України та Російській імперії, що стало результатом як внутрішнього розвитку, так і реакцією на вплив зовнішніх факторів. Потужний індустріальний компонент губернії ґрунтувався на природних багатствах: вугілля на сході, залізна руда на заході, марганцева – на півдні. Завдяки їм тут виникли та розвинулися галузі важкої індустрії, які забезпечили технічний прогрес і модернізацію економіки – залізорудна, вугільна, металургійна, машинобудівна, хімічна промисловість. Каталізатором процесів, що стимулювали розвиток галузей, прискорювали виробничі процеси та міграцію робочої сили, інтенсифікували торгівлю, став значний приплив у регіон іноземного підприємницького капіталу. Водночас упроваджувалися новітні технології та техніка, передові форми організації праці, залучався кваліфікований високопрофесійний персонал. Губернія перетворилася на потужний індустріальний регіон, який на 1913 р. давав майже 78% видобутку вугілля, 72,3% залізної руди, 69% виплавки чавуну, 58% металопрокату, 58% сталі, 50% сільськогосподарських машин і 40% паротягів у Російській імперії. Катеринославщина стала основним українським центром, що орієнтувався на збут промислової продукції, питому вагу якої становили вироби з металу⁹.

Швидко зростала заселеність регіону, що водночас мала свої особливості: за кількістю іноземних підданців губернія посідала одне з перших місць у імперії (1897)¹⁰. Навколо велетенських металургійних заводів виникали нові селища, розбудовувалося залізничне сполучення, впорядковувалися міста, розвивалися санітарна й лікарська справи, освіта

5 Бовикін В. И. Указ. соч.; Иностранное предпринимательство и заграничные инвестиции в России. Очерки. – Москва: РОССПЕН, 1997. – 328 с.; Пеетерс В. Сталь у степу / Пер. з англ. – Київ: [Б. в.], 2010. – 104 с.; Щербініна О. В. Іноземні капітали у вугільній та металургійній промисловості Донбасу і Придніпров'я (1861–1914). – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 192 с.

6 Дніпропетровський національний історичний музей. Збірка цінних паперів.

7 Шелелев Л. В. Акционерные компании в России. – Ленинград: Наука, 1973. – С. 338–345.

8 Указатель действующих в империи акционерных предприятий и торговых домов // Под ред. В. А. Дмитриева-Мамонова. – Санкт-Петербург: Э. Вернь, 1905. – 1 808 с.

9 Історія України. Новітня доба / Ред. акад. В. М. Литвин. – Київ: Академвидав, 2012. – С. 16.

10 Первая всеобщая перепись населения Российской империи в 1897 г. В 89 томах. – Т. XIII: Екатеринославская губерния. – Санкт-Петербург: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – 234 с.

та культура. Катеринослав називали столицею Придніпров'я, новою Америкою, "вікном у Європу". Такою була загальна історія краю, який після майже ста років провінційного існування фантастично, як у чарівній казці, прокинувся. Розбудив його свисток локомотива та гудки металургійних заводів, що дали роботу десяткам тисяч мешканців краю.

Але що ж історія залишила нам у спадок про цей час? На жаль, чимало історичних документів було втрачено під час окупації України в 1941–1944 рр. Тому кількісно невелика, але досить вагома за змістом колекція цінних паперів має для нас величезне значення. Всі ці документи – найголовніші свідки подій, що відбувалися в регіоні понад сто років тому. Акції, облигації, свідоцтва, сертифікати, закладні листи – ось цей значний, трудомісткий і майже не вивчений комплекс документів, об'єктивний пласт, у якому відтворено широкий спектр створення та діяльності АТ – від заснування до подальшого розвитку й долі. Акція – це не просто грошовий документ, це ще й красива візитівка промислової компанії, яка містить фінансові, правові, статутні, іменні, географічні факти (подекуди й малюнки) про АТ, компанію, підприємство¹¹.

Архіви акціонерних товариств, здебільшого приватних, зберігалися дуже погано, тому дізнатися про контингент власників цінних паперів неможливо. Більшість паперів перебували у вільному обігу, що унеможливлювало реєстрацію власників, а принцип недоторканості приватної власності позбавляв можливості збору інформації про акціонерів. Відомо, що їх власниками були як великі європейські та російські банки, капіталісти, підприємці й промислові компанії, так і звичайні громадяни. До того ж, це документи, над створенням яких працювали художники, – кольорові, ілюстровані, художні з текстами французькою, англійською, німецькою та російською мовами, вони привертають увагу, спонукають до уважного розгляду. Особливо красиві щодо оформлення акції та облигації, що видавалися і розповсюджувалися в Європі, де збереглися їх значна кількість. І це не дивно. За свідченням сучасників, "на закордонних ринках акції цих [південних металургійних – *В. Л.*] заводів, що приносили великі дивіденди, від яких давно відвикли іноземні капіталісти, цінувалися так високо, що достатньо було додати до назви фірми слово «дніпровський» або «донецький», щоб розраховувати на легкий збут акцій за кордоном"¹².

Серед перших АТ, заснованих у Парижі для діяльності в Російській імперії, в 1880 р. за ініціативою О. М. Поля було утворене Акціонерне товариство Криворізьких залізних руд. У 1881 р. воно видало 10 тис. акцій по 500 франків (капітал 5 млн франків), які розкупили за 24 години¹³! Акціонерами стали як французькі, так і російські підприємці, зокрема О. М. Поль. У колекції музею є дві акції, облигація та бона згаданого товариства. На Криворіжжі діяло 14 АТ з іноземним капіталом – насамперед французьким – вони видобували 87% руди в регіоні. Найбільшими підприємствами були французькі АТ – Криворізьких залізних руд і "Дубова балка", бельгійські – "Жовта ріка" і "Рахманівка", акції яких маємо в нашій збірці. Видобутком марганцевої руди в Нікопольському районі займалися три акціонерні компанії з іноземним капіталом – Нікополь-Маріупольська, Південно-Російська Дніпровська і "Піролюзіт". У музейній колекції наявні акції перших двох.

На Паризькій біржі цінувалися акції 14 найбільших металургійних товариств регіону, заснованих переважно завдяки іноземному капіталу¹⁴. Взагалі, залежність чорної металургії губернії від іноземних інвестицій наближалася до 100%¹⁵, і це були насамперед франко-бельгійські гроші.

В колекції музею є акції та облигації майже всіх металургійних товариств губернії. Протягом 1887–1900 рр. ці АТ збудували 17 великих металургійних заводів із 41 доменною піччю, чимало з яких працюють і нині. Серед цих заводів 12 належали іноземним власникам, 4 – змішаному російському та іноземному складу, й лише в одного з них, Сулинського, був російський власник.

Рейкопрокатні, чавуноливарні, залізобобні, сталеливарні, трубопрокатні й машинобудівні заводи в Катеринославі, Кам'янському, Маріуполі, Костянтинівці, Дружківці, Верхньодніпровську, Юзівці, Луганську споруджені коштом бельгійського, французького, англійського та німецького капіталу.

Та сама картина в кам'яновугільній промисловості: із 36 АТ південного регіону 25 існували на підставі іноземного капіталу (1912). За підрахунками дослідниці О. Щербініної, 74% всіх іноземних інвестицій, що залучалися до вугільної промисловості Російської імперії, було вкладено в Донбас. Акції АТ, що діяли в регіоні, представлені в колекції музею. Це – цінні папери бельгійських компаній Варваропольських, Петромар'євських, Прохоровських, Рутченківських, Ірмінських кам'яновугільних товариств, англійської компанії "Російські кам'яновугільні копальні", французької компанії Катерининських кам'яновугільних копалень та багатьох російських товариств із іноземним капіталом: як-от Брянські кам'яновугільні копальні й рудні, Російське Донецьке товариство кам'яновугільної та заводської промисловості, товариство Південно-Російської кам'яновугільної промисловості тощо.¹⁶

Велике значення для нашого музею мають унікальні акції бельгійського товариства "Катеринославський трамвай", яке експлуатувало перший електричний трамвай у Катеринославі з 1897 р. Це був другий в Україні електричний трамвай, маршрут якого діє і нині. Маємо акції трамваїв Одеси, Харкова, Києва, а ще акції цементних, скляних, керамічних, пічних, хімічних заводів. На особливу увагу заслуговує акція товариства для виробництва соди "Любімов, Сольве і К^о" з автографом Арманда Сольве, бельгійського содозаводчика та представника бельгійського промислового гіганта – хімічної компанії "Solvay". Його батько, Ернест Сольве, розробив і запатентував найвидатніше відкриття в тогочасній хімічній науці – аміачний спосіб виробництва соди з кухонної солі. До правління компанії входив і відомий німецький підприємець Гуго Вогау, представник Торгового Дому "Voгау і К^о". Його підпис також стоїть на акції.

11 Дніпропетровський національний історичний музей. Збірка цінних паперів.

12 *Туган-Барановский М. И.* Русская фабрика в прошлом и настоящем. – Москва: Московский рабочий, 1922. – С. 261.

13 Южно-русский горный листок. – Харьков, 1881. – № 1.

14 *Щербініна О. В.* Вказ. праця.

15 *Бакулев Г. Д.* Черная металлургия Юга России. – Москва: Металлургиздат, 1953. – С. 152.

16 Дніпропетровський національний історичний музей. Збірка цінних паперів.

Акція машинобудівної компанії Гартман (м. Луганськ) містить підписи німецького підприємця Густава Гартмана та банкіра Адольфа Ротштейна. Чимало автографів європейських і російських підприємців, імена яких були добре відомі у підприємницькому та банкірському світі, розшифровані на документах. Серед них – російські бізнесмени Ф. Єнакієв, І. Ясюкович, О. Путілов, М. Авдаков; французькі – Е. Пастер, Ж. Боннардель, Моріс Е. Верстрат, П'єр Дарсі. На облігаціях Південно-Російського товариства кам'яновугільної промисловості та на акції товариства “Російський Провіданс” (нині – Металургійний завод ім. Ілліча в Маріуполі) бачимо автограф Теофіля Ломбардо, директора правління, засновника та члена багатьох товариств і банків із французьким капіталом у імперії¹⁷.

Маємо автографи бельгійських підприємців – барона де Макар, Октавія Неф Орбана, Ж. Шодуара, графа де-Оссонвіль, І. Жадо, Оскара Біхе. Останній приїхав до Донбасу та керував будівництвом Петровського заводу Російсько-Бельгійського металургійного товариства (нині – ДМК у м. Єнакієве). Цілий промисловий комплекс у місцевості Біла (Луганськ) створив бельгійський фінансист Ежен Карез. Добре відома у Бельгії родина Ламбертів інвестувала гроші у підприємства з виробництва скла в Сантуринівці й цементу в Костянтинівці (Бахмутський повіт)¹⁸.

У пошуках підтвердження історії промислового піднесення регіону ми звернулися до архівів, наукових бібліотек, державних музеїв та музеїв промислових підприємств, створених іноземними підприємцями та капіталами наприкін. XIX ст. У фондах цих закладів містяться історичні документи та предмети тих часів і подій, вони надійшли в музеї до 1920-х рр., а музейники зберегли їх у тяжкі радянські часи. Таких предметів, на жаль, небагато, але вони переконливо відтворюють важливий період бурхливого розвитку українського регіону. Це портрети й фотокартки українських та іноземних підприємців, засновників і керівників заводів, рудників, шахт. На фото зафіксовані гігантські металургійні заводи з доменними печами, образи яких вражали уяву сучасників, групи робітників – металургів та шахтарів, як іноземних, так і українських. Збереглися свідчення участі АТ у місцевих та всесвітніх виставках, зразки продукції заводів. Цікавим підтвердженням подій є реклама АТ, будинки адміністрації, будівлі заводів і храмів, що збереглися дотепер. Унікальну інформацію донесли до нас місцеві періодичні видання, довідники фабрик і заводів губернії та АТ, що діяли в Україні.

Як склалася доля акціонерних підприємств, а водночас – і цінних паперів? Протягом грудня 1917 р. – березня 1919 р. Рада Народних Комісарів своїми декретами припинила платежі за облігаціями та дивідендами за акціями й заборонила всі операції із цінними паперами аж до притягнення до суду й конфіскації майна. Наступним кроком була націоналізація промислових підприємств і передача їх органам радянської влади¹⁹. Акції та облігації, що залишилися в населення Російської імперії і Європи, стали звичайнісінькими папірцями, проте таки зберігалися зі сподіванням на реалізацію.

Нині вони є репрезентативними, коштовними та унікальними архівними документами з огляду на їх історичне значення.

Кожен документ досліджується, бо за ним стоїть підприємство, люди, історія. Разом вони допомагають відтворити історичну картину стрімкого розвитку гірничої та металургійної промисловості в індустріальному регіоні України, що своїм становленням завдячує іноземним інвестиціям, і дають відповідь на запитання: “Чи потрібен був іноземний капітал Російській імперії?”. Сама історія відповіла на це запитання через такий невеликий, але надзвичайно важливий комплекс документів.

Зараз триває копітка робота з підготовки видання про означену унікальну збірку цінних паперів, яка відтворює важливу сторінку історії України, її зв'язків із європейськими державами, завдяки фінансовій складовій яких в Україні виник новий промисловий регіон, відомий і нині – Криворізько-Дніпровсько-Донецький.

А поки що ці красиві папери, надруковані понад сто років тому в європейських друкарнях з використанням кольорової літографії, значно поповнили музейну збірку як свідчення минулого вітчизняного і світового фінансово-економічного життя. З огляду на те, що в сучасному світі вже майже не існує цінних паперів у звичному паперовому вигляді, значення музейної збірки, що сформувалася завдяки подарункам мецената й патріота України Д. О. Піркла, надзвичайне.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакулев Г. Д. Черная металлургия Юга России. – Москва: Металлургиздат, 1953. – 247 с.
2. Бовыкин В. И. Формирование финансового капитала в России. Конец XIX в. – 1908 г. – Москва: Наука, 1984. – 285 с.
3. Боханов А. Н. Крупная буржуазия России. Конец XIX в. – 1914 год. – Москва: Наука, 1992. – 260 с.
4. Брандт Б. Ф. Иностранные капиталы. В четырех частях. – Ч. 2. – Санкт-Петербург, 1899. – 419 с.
5. Дніпропетровський національний історичний музей. Збірка цінних паперів.
6. Екатеринославские губернские ведомости. – Екатеринослав, 1890. – № 33.
7. Иностранное предпринимательство и заграничные инвестиции в России. Очерки. – Москва: РОССПЕН, 1997. – 328 с.
8. Історія України. Новітня доба / Ред. акад. В. М. Литвин. – Київ: Академвидав, 2012. – 479 с.
9. Лазебник В. І. Сталь у степу. Погляд з України. Історичні нариси. – Дніпро: АРТ-ПРЕС, 2017. – 240 с.
10. Пеетерс В. Сталь у степу / Пер. з англ. – Київ: [Б. в.], 2010. – 104 с.
11. Первая всеобщая перепись населения Российской империи в 1897 г. В 89 томах. – Т. XIII: Екатеринославская губерния. – Санкт-Петербург: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – 234 с.

17 Там само.

18 Пеетерс В. Вказ. праця.

19 Шелелев Л. В. Указ. соч. – С. 338–345.

12. *Туган-Барановский М. И.* Русская фабрика в прошлом и настоящем. – Москва: Московский рабочий, 1922. – 446 с.
13. Указатель действующих в империи акционерных предприятий и торговых домов // Под ред. В. А. Дмитриева-Мамонова. – Санкт-Петербург: Э. Вернь, 1905. – 1 808 с.
14. *Шепелев Л. В.* Акционерные компании в России. – Ленинград: Наука, 1973. – 346 с.
15. *Щербинина О. В.* Иноземні капітали у вугільній та металургійній промисловості Донбасу і Придніпров'я (1861–1914). – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 192 с.
16. Южно-русский горный листок. – Харьков, 1881. – № 1.

REFERENCES

1. *Bakulev G. D.* Chernaya metallurgiya Yuga Rossii. – Moskva: Metallurgizdat, 1953. – 247 s.
2. *Bovykin V. I.* Formirovaniye finansovogo kapitala v Rossii. Konets 19 v. – 1908 g. – Moskva: Nauka, 1984. – 285 s.
3. *Bokhanov A. N.* Krupnaya burzhuziya Rossii. Konets 19 v. – 1914 god. – Moskva: Nauka, 1993. – 260 s.
4. *Brandt B. F.* Inostrannyye kapitally. V chetyriokh chastiakh. – Ch. 2 – Sankt-Peterburg, 1899. – 419 s.
5. Dnipropetrovskiy natsionalnyi istorichnyi muzey. Zbirka tsinnykh paperiv.
6. Yekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. – Yekaterinoslav, 1890. – № 33.
7. Inostrannoye predprinimatelstvo i zagranichnyye investitsii v Rossiyu. Ocherki. – Moskva: ROSSPEN, 1997. – 328 s.
8. Istoriya Ukrainy. Novitnyaya doba / Red. akad. V. M. Lytvyn. – Kyiv: Akademvydav, 2012. – 479 s.
9. *Lazebnyk V. I.* Stal u stepu. Pohlyad z Ukrainy. Istorychni narysy. – Dnipro: ART-PRES, 2017. – 240 s.
10. *Peeters V.* Stal u stepu / Per. z anhl. – Kyiv: [B. v.], 2010. – 104 s.
11. Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii v 1897 g. – T. 13 – Yekaterinoslavskaya guberniya. – Sankt-Peterburg: izdanie Tsentralnogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del, 1904. – 234 s.
12. *Tugan-Baranovskiy M. I.* Russkaya fabrika v proshlom i nastoyashchem. – Moskva: Moskovskiy rabochiy, 1922. – 446 s.
13. Ukazatel deystvuyuschikh v imperii aktsionerных predpriyatiy i torgovykh domov // Pod red. V. A. Dmitriyeva-Mamonova. – Sankt-Peterburg: E. Vern, 1905. – 1808 s.
14. *Shepelev L. V.* Aktsionerные kompanii v Rossii. – Leningrad: Nauka, 1973. – 346 s.
15. *Shcherbinina O. V.* Inozemnyye kapitulyatsii v Vuhilniy i Metallurhiyniy promyslovosti Donbasu i Pridniprovyaya (1861–1914). – Donetsk: Yugo-Vostok, 2006. – 192 s.
16. Yuzhno-russkiy gorniy listok. – Kharkov, 1881. – № 1.

Перелік ілюстрацій:

- Рис. 1.** Облігація у 500 франків акціонерного товариства “Російський Гірничий і металургійний Уніон”. Париж, 1911 р.
- Рис. 2.** Облігація у 500 франків товариства “Залізопрокатних заводів у Костянтинівці”. Брюссель, 1916 р.
- Рис. 3.** Акція у 250 рублів Російсько-Бельгійського металургійного товариства. Санкт-Петербург, 1897 р.
- Рис. 4.** Акція у 100 франків товариства Катеринославських залізобобних і сталеливарних заводів. Брюссель, 1895 р.
- Рис. 5.** Облігація у 500 франків товариства для виробництва соди в Росії “Любімов, Сольве і К^о”. Москва, 1900 р.
- Рис. 6.** Акція у 500 франків акціонерного товариства Залізних руд Кривого Рогу. Париж, 1906 р.

Рис. 1

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5

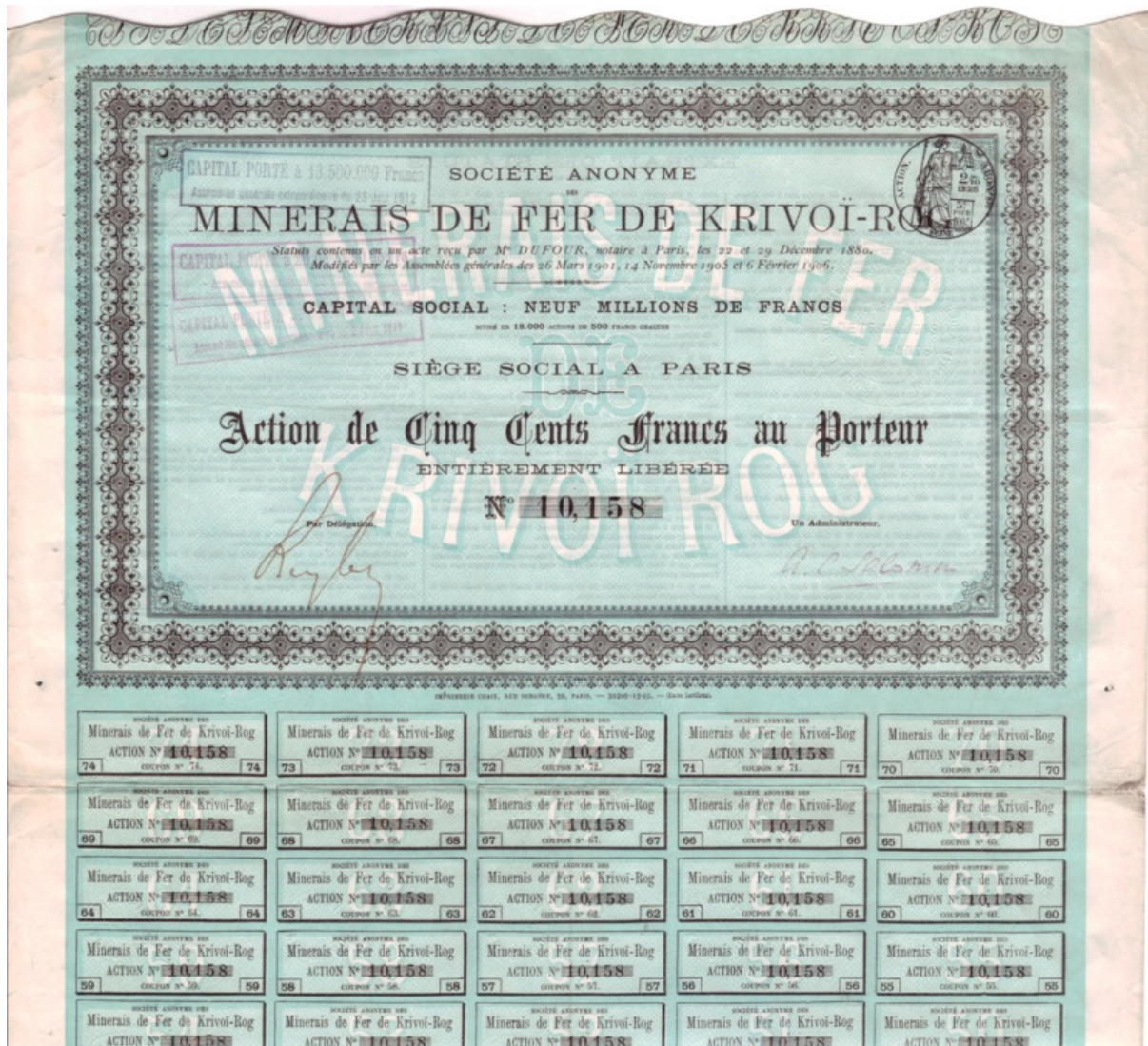

Рис. 6